

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

УДК 369

ПОНЯТТЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ТА ЙОГО СТРУКТУРА В УКРАЇНІ

Муромець Н.Є., Болда О.Ю.

Харківський торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

У статті розглянуто зміст поняття «соціальний захист населення», його становлення та розвиток. Також обґрунтовано основні особливості соціального страхування та соціальної допомоги населенню. Виявлено основні проблеми соціального захисту населення України та запропоновано шляхи їх вирішення. Викремлено основні напрямки забезпечення соціального захисту населення. Дано авторське визначення соціального захисту населення.

Ключові слова: соціальний захист, соціальна допомога, населення, соціальне обслуговування, адресна допомога населенню.

Постановка проблеми. Існує досить багато незахищених категорій громадян, яким необхідна соціальна підтримка, особливо в умовах кризи. На цій підставі державі необхідно розробити систему заходів соціального захисту, удосконалити організацію системи соціального захисту для запобігання соціальних ризиків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковим дослідженням з питань теорії соціального захисту приділялося багато уваги в роботах вітчизняних та зарубіжних авторів, а саме Е.М. Лібанової, А.Е. Котляра, В.С. Васильченко, В.М. Геєця, А.С. Малиновського, Д.Г. Дорохіна, В.Д. Роїка, Дж. Сакса, Е. Доллана.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на велику кількість розглянутих теоретичних та практичних питань, актуальним залишається визначення категорійно-понятійного апарату соціального захисту на сьогоднішній день.

Формулювання цілей статті. Метою є поглиблення теоретико-методологічних основ соціального захисту населення та обґрунтування напрямків її реформування, що є основою підвищення життєвого рівня життя населення та конкурентоспроможності економіки і соціальних здобутків в цілому.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією з форм практичної реалізації соціально-економічної політики є соціальний захист населення.

Категорія «соціальний захист населення» не нова і має свою історію. Перші механізми соціального захисту були створені в Німеччині в кінці XIX ст., коли держава виділяла великі кошти на різні соціальні програми. Що стосується України, варто відзначити, що практична реалізація соціального захисту в Радянському Союзі (СРСР) знаходила відображення у вигляді організації соціального забезпечення, яке представляло собою державну систему соціально-економічних заходів щодо забезпечення і обслуговування громадян країни в старості і при непрацездатності, а також інших осіб, які потребують допомоги, за рахунок громадських фондів споживання.

Громадські фонди споживання були частиною національного доходу соціалістичного суспіль-

ства і використовувалися поряд з оплатою праці для більш повного задоволення потреб населення. Джерелами фінансування суспільних фондів споживання були кошти державного бюджету, підприємств, громадських організацій. При цьому переважна частина коштів надходила з держбюджету (70%).

За допомогою громадських фондів споживання держава впливала на формування структури доходів і споживання з метою створення відносно рівних умов або вирівнювання соціально-економічного положення різних соціальних груп, верств населення, а також для утримання непрацездатних. Кошти з громадських фондів споживання надходили населенню у вигляді грошових виплат, у формі безкоштовного або пільгового обслуговування. До грошових виплат відносилися пенсії, допомоги, стипендії. До безкоштовних пільгових послуг відносилося навчання, лікування, послуги культурно-просвітницьких і спортивних організацій, суспільне виховання дітей, організований відпочинок, а також витрати держави на утримання житлового фонду. Основними принципами соціального забезпечення в СРСР були: різноманіття його видів, загальність, надання соціального забезпечення за рахунок державних і громадських коштів, високий рівень забезпечення. Кошти, що направлялися на соціальне забезпечення, зосереджувалися в державному бюджеті, в бюджеті державного соціального страхування, в централізованому союзному фонді соціального забезпечення колгоспників і централізованому союзному фонді соціального страхування колгоспників. Загальне керівництво соціальним забезпеченням в СРСР здійснювали вищі органи державної влади і державного управління. Верховна Рада СРСР приймала закони з питань соціального забезпечення. На основі цих законів Рада Міністрів СРСР видавала постанови, які регламентують і деталізують порядок приведення в життя найважливіших питань соціального забезпечення. Обласні, міські та районні ради народних депутатів, їх виконавчі комітети і комісії з охорони здоров'я і соціального забезпечення керували соціальним забезпеченням і контролювали його реалізацію на своїй

території. Такий підхід до організації соціального забезпечення в Радянському Союзі не називався соціальним захистом. Вважалося, що в умовах соціалізму захищати людей немає від кого і від чого, їх потрібно забезпечувати. Подібне ставлення до соціального захисту, на наш погляд, складалося тому, що в радянській Конституції було визначено право людини на працю, гарантувалося працевзбачення, проголошувалася відсутність безробіття і гарантувалося забезпечення в старості, в разі втрати працездатності і т. д. Становлення ринкових відносин в Україні загострило соціальні проблеми, породило безробіття і інші характерні для ринкового господарювання риси і особливості. У статті 43 Конституції України (1996) з'явилася формулювання про працю, яку кожен має право вільно обирати.

Однак, на наш погляд, поєднання тривалої соціалістичної ідеологізації населення з конституційним правом на працю і широким діапазоном соціальних державних обов'язків зіграло свою негативну роль в 90-х рр. в Україні.

По-перше, протягом певного часу, країна існувала в умовах законодавчого вакууму.

По-друге, подолання сталих ідеологічних і психологічних позицій, які ще й істотно орієнтовані на матеріальний добробут, – справа складна і нешвидка.

По-третє, закони ринку об'єктивні і вони зробили свій вплив на політичну, економічну, соціальну ситуацію в країні, що в даний час прийнято називати ходом реформ, періодом реформ, результатом реформ і т. д. В таких умовах, природно, і практики, і вчені звернулися до вивчення зарубіжного досвіду, і дане звернення не виключило необхідність вивчення організації соціального захисту за кордоном, використання цієї категорії і напрямків практичної діяльності, створення системи соціального захисту в Україні з орієнтацією саме на таку категорію, як «соціальний захист населення», тому що в умовах ринку необхідний саме захист, а можливо, і захист у вигляді забезпечення.

В ході вивчення існуючих думок і визначень нами виявлена потреба уточнення, доопрацювання і розробки деяких позицій соціального захисту. У літературі «соціальний захист населення» трактується в широкому і вузькому сенсі. Згрупуємо найбільш поширені точки зору щодо сутності «соціального захисту населення».

Позиція фахівців Міжнародного Бюро Праці (МВП): «Широкий підхід – що охоплює фактично всю сферу життєдіяльності людини в процесі праці» [1]. На наш погляд, негативним моментом цієї позиції є обмеження сфери життєдіяльності людини процесом праці. Соціальний захист населення за межами працездатного віку в цьому визначенні не передбачений. «Вузький підхід – охоплює соціальне страхування та соціальну допомогу (як механізм соціального захисту)» [2].

Думка В.Д. Роїка з приводу змісту соціального захисту така: в широкому сенсі – «це комплекс заходів щодо захисту працівників від соціальних ризиків... охоплює всю сферу життєдіяльності працівників», у вузькому сенсі – «окремі складові цієї сфери» [3]. Інші вітчизняні автори наводять свої визначення щодо «соціального захисту населення» тільки в широкому сенсі слова.

Б.В. Ракітський: «...той суспільний порядок, в якому об'єкти можуть спиратися на суспільний лад при висуванні і відстоюванні своїх інтересів, при формуванні та відстоюванні свого положення в суспільстві» [4].

В.І. Щербаков: «...багатогранна система взаємопов'язаних з усіма законодавчими та виконавчими рішеннями різних рівнів економічних, правових і соціальних гарантій того, що будуть дотримані найважливіші соціальні права кожного члена суспільства» [2].

М.А. Горелов: «... – дії, що забезпечують реалізацію соціальних гарантій. Забезпечується шляхом створення систем соціального страхування і соціальної допомоги. Виділяється активний соціальний захист (передбачає активну політику на ринку праці і залучення коштів громадян в систему соціального страхування) і пасивний соціальний захист (полягає в переважному використанні коштів державних і громадських організацій)» [5].

У кандидатській дисертації Д.Г. Дорохіна соціальний захист в широкому сенсі слова представлений трьома блоками: соціальний захист працездатного населення, що працює (зайнятого) населення; соціальний захист непрацездатного та соціально слабкого населення; захист життєвих прав та інтересів всього населення в соціально-культурній сфері (освіта, охорона здоров'я, культура). Причому другий з наведених блоків Д.Г. Дорохін називає соціальним захистом у вузькому сенсі слова (власне соціальним захистом) [7].

Наведені вище точки зору дозволяють говорити про те, що багато авторів розглядають соціальний захист населення в широкому і вузькому сенсі, виділяють активний і пасивний соціальний захист, як його об'єктів виділяють працездатне, соціально вразливе і інші категорії населення. Ми вважаємо, що всі наведені трактування соціального захисту населення, по-перше, мають право на існування, по-друге, не позбавлені недоліків, оскільки деякі з них орієнтовані не на розкриття (відображення) сутності категорії, а на комплекс заходів по реалізації конкретних гарантій і прав, на громадський порядок, підтримку працездатного і непрацездатного населення, тобто на конкретні заходи або практичні заходи.

Ми вважаємо, що соціальний захист населення – це теоретико-економічна категорія і конкретна соціально-економічна практична діяльність, що передбачає визначення і виявлення актуальних напрямків і встановлений порядок забезпечення гідних умов життя і вільного розвитку всіх груп населення соціальної держави за допомогою проведення соціально-економічної політики, заснованої на діючих в даній країні міжнародних, загальнонаціональних (розроблених і прийнятих в цій країні), регіональних нормативно-законодавчих актах.

Оскільки під соціальним захистом населення ми розуміємо ще й конкретну соціально-економічну практичну діяльність, націлену на захист населення від усіх видів ризику, в тому числі соціального, економічного, професійного, тому вважаємо цілком правомірним використання категорій «соціальний захист» та «соціально-економічний захист» як синонімів.

Широкий сенс цього поняття полягає в виявленні актуальних на певний період напрямків соціального захисту всіх груп населення (працездатних, непрацездатних, соціально вразливих і т. д.) з урахуванням національних, регіональних особливостей і забезпеченні їм гідних умов життя і вільного розвитку.

Вузкий сенс категорії «соціальний захист населення», на наш погляд, полягає в забезпеченні практичної захищеності кожної з груп населення відповідно до проведеної соціально-економічної політики і наявної нормативно-законодавчої бази, яка і передбачає соціальні гарантії, пільги і т. п.

Соціальні гарантії – це прояв соціального захисту конкретної групи населення. Гарантувати і виконувати гарантії – це конкретні зобов'язання і справи (заходи, бюджети і т. п.), що мають адресну спрямованість, зміст, сенс.

Відмінною особливістю наших міркувань є те, що широкий і вузький зміст поняття «соціальний захист населення» зводиться не до поділу населення на різні категорії, а орієнтований на той рівень і обсяг завдань, які вирішуються на певному етапі соціально-економічного розвитку країни, регіону, визначаючи тут напрямки соціально-економічної політики.

Соціальний захист, на наш погляд, може бути представлений в різних видах:

- безпосереднього захисту (наприклад, встановлення гарантованої мінімальної оплати праці, тарифної ставки першого розряду і т. д.);

- самозахисту (наприклад, в даний час в Україні відповідно до законодавства людині надано право працювати в декількох організаціях без обмеження розміру доходів, з умовою подання інформації у вигляді декларації про доходи до податкових органів. Прагнення отримати більше коштів для існування при наявності вільного часу, ми вважаємо, можна розглядати як варіант самозахисту, дозволеного законодавством);

- підтримуючого захисту (наприклад, пенсійне забезпечення, адресні допомоги, дотації та ін.);

- профілактичного захисту (наприклад, створення сприятливих умов праці на виробництві, впровадження комплексу заходів з профілактики профзахворювань, проведення інструктажу та ін.);

Форма соціального захисту може бути грошовою та не грошовою: грошова – це забезпечення своєчасної виплати заробітної плати, правильна організація оплати праці, трудові пенсії, соціальні пенсії, допомоги сім'ям з дітьми, допомога по безробіттю; не грошова – надається найбільш беззахисним і безпорадним групам населення у вигляді спеціального обслуговування (в тому числі в будинках для людей похилого віку, пансіонатах, інтернатах), безкоштовного харчування, психологічної допомоги.

У числі методів реалізації соціального захисту населення в умовах ринку вважаємо за доцільне виділити наступні: нейтралізація інфляції (подолання знецінення посібників, заробітної плати, пенсій у зв'язку з підвищенням вартості

життя, подорожчання споживчого кошика і всього бюджету прожиткового мінімуму); надання спеціальних грошових виплат одержувачам допомоги, пенсій у зв'язку із зростанням цін; розмежування видів соціальної допомоги; оцінка нужденності; виділення інтересів дітей, інвалідів, пенсіонерів в якості пріоритетних; адресність соціальної допомоги.

На думку фахівців Міжнародного бюро праці, соціальний захист може здійснюватися у вигляді соціального страхування та соціальної допомоги. Ми розділяємо цю точку зору.

Соціальне страхування – особлива організаційно-правова форма соціального забезпечення. Державне соціальне страхування в Україні сьогодні реалізується через державні позабюджетні соціальні фонди.

В системі соціального захисту населення слід виділити напрям практичного характеру – соціальне обслуговування. Це діяльність соціальних служб з соціальної підтримки, надання соціально-побутових, соціально-медичних, психолого-педагогічних, соціально-правових послуг і матеріальної допомоги, проведення соціальної адаптації та реабілітації громадян, які перебувають у важкій життєвій ситуації.

Соціальні служби – установи, організації, незалежно від форми власності, які надають соціальні послуги.

Основними принципами соціального обслуговування є: адресність, доступність, добровільність, гуманність, пріоритетність надання соціальних послуг неповнолітнім, які перебувають у важкій життєвій ситуації, профілактична спрямованість.

Соціальне обслуговування повинно відповідати державним стандартам, які встановлюють основні вимоги до обсягу і якості соціальних послуг, порядку та умов їх надання. До установ соціального обслуговування незалежно від форм власності належать такі: комплексні центри соціального обслуговування населення, територіальні центри соціальної допомоги сім'ї і дітям, центри соціального обслуговування, соціально-реабілітаційні центри, соціальні притулки для дітей та підлітків, центри психолого-педагогічної допомоги, спеціальні будинки для одиноких та пристарілих. Порядок створення, діяльності, реорганізації та ліквідації установ і підприємств соціального обслуговування незалежно від форм власності регулюється цивільним законодавством України. Діяльність соціальних служб, а також громадян, які займаються підприємницькою діяльністю по соціальному обслуговуванню населення без утворення юридичної особи, здійснюється на підставі ліцензії, виданої органами виконавчої влади суб'єктів України в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Вирішення зазначених вище проблем потребує розробки концептуальних напрямів розвитку соціального забезпечення населення з посиленням адресності надання соціальної допомоги найменш захищеним верствам населення.

Список літератури:

1. Оцінка міжнародної програми МВП. Женева, 1984. 87 с.
2. Радянський ринок: соціальний захист людини. Навч. посібник. М.: Дело, 1991. 203 с.
3. Роїк В.Д. Соціальний захист працівників від професійних ризиків. М.: Черноголовка, 1994. 282 с.
4. Ракитський Б.В. Соціальна захищеність і її типи // Зап. економіки. 1992. № 7. С. 4-17.
5. Горелов М.А., Тучков А.І. Енциклопедія праці та зайнятості. СПб. 1997. 239 с.

Муромец Н.Е., Болда О.Ю.

Харьковский торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

ПОНЯТИЕ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ И ЕГО СТРУКТУРА В УКРАИНЕ**Аннотация**

В статье рассмотрено содержание понятия «социальная защита населения», его становление и развитие. Также обоснованы основные особенности социального страхования и социальной помощи населению. Выявлены основные проблемы социальной защиты населения Украины и предложены пути их решения. Выделены основные направления обеспечения социальной защиты населения. Дано авторское определение социальной защиты населения.

Ключевые слова: социальная защита, социальная помощь, населения, социальное обслуживание, адресная помощь населению.

Muromets N.E., Bolda O.U.

Kharkiv Institute of Trade and Economics
of Kyiv National University of Trade and Economics

THE CONCEPT OF SOCIAL SECURITY AND ITS STRUCTURE IN UKRAINE**Summary**

The article discusses the concept of «social security», his formation and development. Also proved the main features of social insurance and social help to the population. There were detected the main problems of social protection of the population of Ukraine and ways of their solution are proposed. The main directions of ensuring social protection of the population are allocated. Author's definition of social protection of the population is given.

Keywords: social security, social assistance, population, social services, categorical (entitlement) assistance.